

प्रकरण एक

विणय प्रवेश

- १.१ विणय प्रवेश
  - १.२ समस्येचे शाब्दाकन
  - १.३ संशोधनाचे महत्त्व व व्याप्ती
  - १.४ संशोधनाची उद्दिष्टे
  - १.५ गृहित्के
  - १.६ संशोधनाच्या मर्यादा
  - १.७ संशोधन पध्दती
  - १.८ प्रकरणीकरण
- संदर्भ

१.१ विणय प्रवेश :

भारताला १९४७ साली स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर लोकशाही राज्यपध्दती सुरू झाली. लोकशाहीतील प्रत्येक नागरिक सुजाण असला पाहिजे यासाठी सर्वांना सक्तीचे, मोफत प्राथमिक शिक्षण देण्यात यावे हे तत्व स्वीकारण्यात आले. पर्यायाने स्वातंत्र्योत्तर काळात विविध स्तरावर शिक्षण घेणा-या विद्यार्थ्यांत संख्यात्मक वाढ झाली. लोकशाही शासनपध्दतीतील नागरिक केवळ सुजाणच असून चालणार नाही तर त्याच-बरोबर तो वैयक्तिक, सामाजिक, नैतिक, मानवी मूल्यांनी परिप्लुत असणे देखील आवश्यक आहे. तेव्हा लोकशाही शासनप्रणालीत शिक्षण म्हणजे सुसंस्कार असेही मानले जाते. म्हणून शिक्षण घेणारात केवळ संख्यात्मक वाढ होणे महत्वाचे नाही तर गुणात्मक वाढ होणेही तितकेच आगत्याचे आहे.

आपल्या देशात सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, धार्मिक व यांत्रिक क्षेत्रात फार मोठे बदल घडून येत आहेत. या बदलत्या परिस्थितीमुळे मोठ्या प्रमाणात अधिक अडचणी व समस्या निर्माण होत आहेत. परिणामतः समाजात मूल्यांचा वाढता -हास होत आहे. बेकारी, चलन फुगवटा, सीमावाद, जीवधेण्या स्पर्धा हे सामाजिक बदलाचे परिणाम होत. या परिस्थितीचा शिक्षण क्षेत्रावरही परिणाम झाल्याशिवाय राहात नाही. कंपिटेशन फी, परीक्षांतील गैरप्रकार, अमात्र व्यक्तींची नोकरीत भरती, चरस, ब्राऊन शुगर यासारख्या व्यसनांच्या आहारी विद्यार्थ्यांनी जाणे तर पुरेशा हुंद्याअमावी तरुण मुलींची आत्महत्या किंवा मृत्यू इत्यादी भयानक प्रकार वर्तमानमंत्रातून आपणास नेहमी वाचावयास मिळतात.

आज आपल्या देशातील विद्यार्थ्यांमध्ये विशेषतः तरुण पिढीमध्ये मूल्यांचा -हास झपाट्याने होत असलेला दिसून येतो. आत्यंतिक धम्विधेपणा, दबाव, देववादी दृष्टिकोन यांच्यात वाढ होत आहे, तर अप्रतिष्ठा, सामाजिक न्याय, राष्ट्रीय एकात्मता, परमत सहिष्णुता

यासारख्या मूल्यांचा विद्यार्थ्यांमध्ये -हास होत असलेला दिसून येतो. याची स्पष्ट कबुली ` राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ - शैक्षणिक आव्हाना-कडून कृति कार्यक्रमाकडे ` या पुस्तिकेमधील परिच्छेद १.२४ मध्ये दिलेली आहे. प्रस्तुत परिच्छेदाची सुस्मातच पुढील प्रमाणे केली आहे :

समाजातील सर्व क्षेत्रातील विचारवंत मूल्यांचा वाढता -हास व त्याचा परिणाम म्हणून दणित समाजजीवन पाहून संचित झाले आहेत. शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठे, शिक्षक, विद्यार्थी यांना व्यापून राहिलेली मूल्यांची अधोगती ही बाब अधिक विधातक घटना म्हणून पाहिली जाते.

आजच्या त्कण पिढीला ही जाणीव करून दिली पाहिजे की, समाजात असुरदिता, हिंसाचार, धाडसी दुःष्कृत्य यांना थारा दिला जाता कामा नये. त्यासाठी आवश्यक असणारे मूल्यसंस्कार शिक्षणातूनच पडविता येतील. विविध मूल्यांचे संस्कार हे शिक्षणातूनच घडू शकतात.

भारतीय शिक्षणाच्या इतिहासातून असे आढळते की, प्राचीन काळापासून मूल्यांची जपणूक केली गेली आहे. शतकानुशतके भारतभूमीतील सांस्कृतिक संलग्नता वैशिष्ट्यपूर्ण राहिली असे असून देशील राजकीय स्क्वा मात्र स्वार्त्त्यासाठी लढा करूनच निर्माण झाली. ही राजकीय स्कात्मता जातीय, धार्मिक, विभागीय, प्रांतीय प्रवृत्तींमधून निर्माण झालेल्या विघटनात्मक प्रवृत्तींमुळे सध्या तरी अतिशय तणावावासाळी आहे. म्हणून वरील अप्रवृत्तींना रोकण्यासाठी परिणामकारक उपाय योजून राष्ट्रीय स्क्वामतेच्या मूल्याबाबत, जाती-जमातीच्या तुळ्य्यांच्या धोक्याबाबत, सामाजिक न्याय, समता, परमत सहिष्णुता, अप्रतिष्ठा यासारख्या अनेक मूल्याबाबत त्कण पिढीला शिक्षण दिले गेले पाहिजे.

मिन्न विचारसरणीच्या लोकांनी भारतीय सर्वसमावेशक संस्कृती जतन करण्यासाठी मदत केली आहे. अशी संस्कृती बळकट करण्याची आज गरज आहे. आजचा विद्यार्थी हा लोकशाही यशस्वी करणारा मावी नागरिक आहे.

विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास हे आज शिक्षणाचे सर्वमान्य असलेले उद्दिष्ट आहे. हा विकास केवळ ज्ञानात्मक क्षेत्रातील उद्दिष्टांपुरता मर्यादित न ठेवता मावात्मक व क्रियात्मक क्षेत्रातील उद्दिष्टांशी त्याची सांगड घालणे गरजेचे आहे. तसे केले नाही तर केवळ पुस्तकी पंडित निर्माण होतील.

आजच्या शिक्षण पध्दतीतील त्रिमाणा सूत्रात मातृमाणेचे प्रथम स्थान आहे. मूल्यशिक्षणात मातृमाणेचा सिंहाचा वाटा आहे. हे विशद करताना प्राचार्या श्रीमती लीला पाटील म्हणतात, 'मराठी भाषा शालेय अभ्यासक्रमातील केवळ विषय नसून अभ्यासक्रमातील सर्व विषयांचा तो पायाच आहे. भारताने स्वीकारलेल्या लोकशाही समाजवादी समाजरचनेच्या संदर्भात विकसित विचारशक्ती हा विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासातील एक अतिशय महत्त्वाचा पैलू आहे. शिक्षणाचे अंतिम ध्येय - संपन्न व्यक्तिमत्त्व विकसित करणे व जीवनमूल्ये संक्रमित करणे - साध्य करण्याचे एक महत्त्वाचे साधन म्हणून माध्यमिक शाळेच्या अभ्यासक्रमात मराठीचे स्थान विशेष आहे.'^{१२}

याच संदर्भात प्रा.डॉ. म.बा. कुंडले म्हणतात, 'शिक्षण म्हणजे ज्ञान व कौशल्ये यांचे समादन, विविध मानसिक शक्तींचा विकास, असे हे शिक्षण माणेच्या माध्यमावाचून अशक्यप्राय आहे. भाषा हीच भाषासाच्या सर्वांगीण विकासाची, उन्नतीची कर्त्री व धात्री आहे. भाषा मानवाने निर्माण केली असेलही परंतु आजचा सुशिक्षित, सुसंस्कृत, विकसित मानव हा भाषेने निर्माण केला आहे.'^{१२}

पाठ्यपुस्तक हे शिदाकाहत्तैव मूल्यसंस्काराचे प्रमुख साधन ठरू शकते. या पाठ्यपुस्तकांच्या अध्यापनाचा मूल्यशिदाणाच्या संदर्भात एक शिदाक-प्रशिदाक म्हणून अभ्यास करावासा वाटल्यामुळे तसेच 'मराठी' हा अभिरूपाचा आणि अध्यापनाचा विणय असल्यामुळे संशोधनासाठी प्रस्तुत समस्या निवडली.

१.२ समस्येचे शब्दांकन :

उपरोक्त परिच्छेदातील विवेचनावरून प्रस्तुत संशोधनसमस्येचे तालील-प्रमाणे शब्दांकन केले आहे.

‘ उच्च माध्यमिक स्तरावरील मराठीच्या पाठ्यपुस्तकांच्या अध्यापनाचा मूल्यशिदाणाच्या संदर्भात चिकित्सक अभ्यास. ’

संशोधन हे एक शास्त्रीय कार्य आहे. कोणत्याही विणयाचा शास्त्रशुद्ध अभ्यास करताना संज्ञा एका विशिष्ट अर्थानेच वापरल्या लागतात. यासाठी तसेच संशोधन विणय अधिक स्पष्ट व्हावा या हेतूने संशोधनसमस्येच्या वरील विधानात वापरलेल्या महत्वाच्या संज्ञांच्या व्याख्या तालील प्रमाणे केल्या आहेत.

उच्च माध्यमिक स्तर -

उच्च माध्यमिक स्तर या संज्ञेमध्ये इयत्ता ११ वी व १२ वी या वर्गांचा समावेश होतो.

संबंध हे संशोधन ह. ११ वी व १२ वीच्या 'मराठी' या विणयासाठी जी पाठ्यपुस्तके नियुक्त केलेली आहेत त्यांच्या अध्यापनातील मूल्यशिदाणाच्या संदर्भात आहे.

महाराष्ट्र राज्यात इ. ११ वी व १२ वी चे वर्ग ज्या ठिकाणी महाविद्यालयाला जोडलेले आहेत त्या ठिकाणी त्यांना 'कनिष्ठ महाविद्यालय' असेही संबोधिले जाते. ज्या ठिकाणी हे वर्ग माध्यमिक शाळांना जोडले आहेत तेथे त्यांना 'उच्च माध्यमिक' असे संबोधिले जाते. या स्तराला वरील दोन्हीही नामाभिधाने प्रचलित असली तरी शासकीय व्यवहारात त्यांना 'उच्च माध्यमिक' हेच नामाभिधान वापरले जाते. एवढ्याचसाठी या स्तराचा व्यवहार करणा-या मंडळाचे नाव 'महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक मंडळ' असे आहे.

मराठी -

उच्च माध्यमिक स्तरावर 'मराठी' हा विषय प्रथम मागा, द्वितीय मागा आणि तृतीय मागा या तीन स्तरावर शिकविला जातो. प्रस्तुत संशोधनाच्या संदर्भात 'मराठी' ही संज्ञा प्रथम स्तरावर शिकविला जाणारा 'मराठी' विषय या अर्थाने वापरली आहे.

पाठ्यपुस्तक -

पाठ्यपुस्तक या शब्दाला इंग्रजी प्रतिशब्द 'टेक्स्ट बुक' हा असून त्याचा अर्थ 'A book for regular study' असा आहे. तसेच पाठ्यपुस्तकाला समानार्थी शब्द 'कृमिक पुस्तक' हाही दिलेला आहे. 'कृमिक पुस्तक' म्हणजे काय ? याबाबत प्राचार्या श्रीमती लीला पाटील म्हणतात, 'अभ्यासक्रमाच्या ज्ञान, अभिरूची व कौशल्ये या बाबतच्या ह्यचावार अपेक्षा लक्षात घेऊन त्या पूर्ण करण्यासाठी विद्यार्थ्यांचा शारीरिक व मानसिक विकास लक्षात घेऊन केलेली आशयाची क्रमवार मांडणी म्हणजे कृमिक पुस्तक होय.'^३

या दृष्टीने महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे यांनी इ. ११ वी व १२ वीसाठी जे पुस्तक माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळाच्या धोरणानुसार अभ्यासमंडळाच्या मार्गदर्शनाखाली संपादक मंडळाने तयार केलेले ते युक्त भारती हे ' पाठ्यपुस्तक ' होय.

अध्यापन -

मराठी हा विषय पाठ्यपुस्तकांच्या साहाय्याने उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना वर्गात शिकवत असताना ज्या पध्दती वापरल्या जातात, जे शैक्षणिक अनुभव दिले जातात व जे विविध अभ्यासक्रम उपक्रम राबविले जातात त्यांचा देखील समावेश ' अध्यापन ' या संज्ञेत केलेला आहे.

मूल्य शिक्षण -

मानवी जीवनाला ज्यामुळे महत्त्व प्राप्त होते अशी सांस्कृतिक, समाजमान्य परंपरागतदृष्ट्या आलेली जी तत्त्वे त्यांना ' मूल्य ' असे संबोधतात. शिक्षणप्रक्रियेची जी विविध उद्दिष्टे आहेत त्यामध्ये या विविध मूल्यांचा संस्कार करणे, ती संक्रमित करणे हे एक महत्त्वाचे उद्दिष्ट मानले जाते. भारतीय समाजाने मानवी जीवनाला महत्त्वा प्राप्त करून देणारी अशी जी मूल्ये मानली आहेत ती मूल्ये विद्यार्थ्यांमध्ये परिणत करणे अशा अर्थी ' मूल्यशिक्षण ' हा शब्द वापरला आहे.

चिकित्सक अभ्यास -

या संदर्भात चिकित्सक अभ्यास म्हणजे सूक्ष्म, सांगोपांग, सविस्तर, तशीलवार, समीक्षात्मक अभ्यास होय.

१.३ संशोधनाचे महत्त्व व व्याप्ती -

आज समाजातील सर्वच क्षेत्रात मूल्यांचा -हास झालेला आहे असे दिसून येते. हा -हास कमी होण्यासाठी या संशोधनाची मदत होईल असा विश्वास वाटतो.

प्रचलित शिक्षण पध्दतीतील मूल्य शिक्षणाचा आव स्पष्ट करताना ' भारतीय शिक्षण आयोग ' (१९६४-६६) च्या अहवालात म्हटले आहे,

"A serious defect in the school curriculum is the absence of provision for education in social, moral and spiritual values. In the life of the majority of Indians, religion is a great motivating force and is intimately bound up with the formation of character and the inculcation of ethical values. A national system of education that is related to the life, needs and aspirations of the people cannot afford to ignore this purposeful force. We recommend therefore, that conscious and organized attempts be made for imparting education in social, moral and spiritual values with the help, wherever possible, of the ethical techniques of great religions."⁴

आजचा विद्यार्थी हा उभाचा नागरिक आहे. सुजाण व आदर्श नागरिक निर्माण करणे हे शिक्षणाचे ध्येय आहे. विद्यार्थीदशेतच त्याचेवर मूल्यसंस्कार परिणामकारकरीतीने केले गेले तर ती त्याच्या मावी आयुष्याची

शिदोरी ठ्क शकेल. या मूर्त्याच्या प्रकाशात ती म्माणूस म् म्हणून जीवन ज्मू शकेल. मनुष्य व पशू यातील फरक सुमाणित्कारांनी पुढील सुमाणितातून स्पष्ट केला आहे.

साहित्यसंगीतकला विहिनः सादात पशुः पुच्छविणाणहीन् ।
तूर्णं न सादन्नपि जीवमानः तत् मागधैर्यं परमं पशूनाम् ॥

माणूस घडविणारे शिदाण हेच खरे शिदाण असे स्वामी विवेकानंद म्हणतात. म्हणूनच मातृभाषा मराठीच्या पाठ्यपुस्तकांचा मूल्यशिदाणाच्या दृष्टीचे विचार केला जावा असे वाटते.

पाठ्यपुस्तक तयार करताना प्रादेशिक, मानसिक, बौद्धिक अशा अनेक दृष्टिकोनाबरोबरच मूल्यशिदाण हा ही एक दृष्टिकोन स्वीकारला जावा. विशेषतः मातृभाषा मराठीच्या पाठ्यपुस्तकात हा दृष्टिकोन येणे आवश्यक आहे. कारण मूल्यशिदाणाच्या संदर्भात मातृभाषेला अनन्य-साधारण महत्त्व आहे.

सुसिध्द शिदाणतज्ञ जे.पी. नार्वंक यांच्या मते शिदाण प्रक्रियेची तीन प्रमुख उद्दिष्टे आहेत. ती म्हणजे ज्ञान देणे, विविध कौशल्यां विकसित करणे आणि मूल्य रूजविणे. आजच्या शिदाण पध्दतीमध्ये यापैकी पहिल्या उद्दिष्टावर फार मोठा भर दिला जातो. दुसरे उद्दिष्ट अंशातः साध्य करण्याचा प्रयत्न केला जातो परंतु त्यात देखील निर्मिती कौशल्याकडे, उत्पादक कौशल्याकडे संपूर्णतः दुर्लक्ष केले जाते आणि तिसरे उद्दिष्ट - मूल्य रूजविणे आणि त्याचे संवर्धन करणे याकडे अजिबात लक्ष दिले जात नाही. कोणतीही शिदाण पध्दती मूर्त्याबाबत उदासीन असूच शकत नाही. इतकेच नाही तर शिदाणाच्याद्वारे योग्य मूर्त्यांचे संवर्धन केले गेले नाही तर अंतिमतः चुकीची किंवा अयोग्य मूल्ये त्याची जागा घेतील. असे ठहावयास नको असेल तर आपण

आपल्या शिक्षण प्रणालीत आधुनिक काळातील लोकशाही समाजवादी समाजाला अमिष्ट असलेल्या, साजेशा अशा मूल्यांवर आत्यंतिक मर दिला पाहिजे. ५

लोकशाहीचे यश हे नागरिकांच्या सुसंस्कृततावर, चारित्र्यावर, कर्तव्यददातेवर, सामाजिक जागृकतेवर व प्रामाणिक सहभागावर अवलंबून आहे. वैचारिक जागृती, सुस्पष्ट व प्रभावी स्वमतप्रतिपादन, चिकित्सक मूल्यमापन, सर्वसामान्यांच्या सुखदुःखाशी भावनात्मक रसमरसता, सृजनशीलता, चर्चा-कौशल्य, वक्तृत्व, लेखन इत्यादी गुण जबाबदार व कार्यक्षम नागरिकांत अत्यंत आवश्यक आहेत. हे गुण मातृभाषेच्याच अभ्यासातून निर्माण होऊ शकतात. या दृष्टीने हे संशोधन ह्येचा ११ वी व १२ वी च्या वर्गांना मातृभाषा मराठी शिक्षणा-या शिक्षार्थीना मूल्य शिक्षणाच्या दृष्टिकोनातून अध्यापन करण्यासाठी उपयुक्त ठरू शकेल.

१.४ संशोधनाची उद्दिष्टे :

या संशोधनाची पुढील उद्दिष्टे आहेत :

१) ह्येचा ११ वी व १२ वीच्या प्रथम भाषा मराठी या विषयाच्या पाठ्यपुस्तकांचे मूल्यशिक्षणाच्या दृष्टिकोनातून विश्लेषण करणे व त्यातून कोणती मूल्ये प्रतिबिंबित होतात ते पाहणे.

२) उच्च माध्यमिक स्तरावरील मराठीचे अध्यापक प्रथम भाषा मराठी या विषयाच्या पाठ्यपुस्तकांतून प्रतिबिंबित झालेली मूल्य विद्यार्थ्यांमध्ये संक्रमित करण्याच्या दृष्टीने कोणते प्रयत्न करतात याचा शोध घेणे.

३) मातृभाषा मराठीच्या पाठ्यपुस्तकांच्या साहाय्याने उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांमध्ये मूल्ये कशी झरविता येतील याचा शोध घेणे.

१.५ गृहित्के :

प्रस्तुत संशोधन करताना पुढील गोष्टी गृहीत धरल्या आहेत :

- १) मानवी जीवनात मूल्यांचे स्थान सर्वप्रथम आहे.
- २) शिदाणातून मानवी मूल्यांचे संस्कार झाले पाहिजेत.
- ३) मातृभाषेचे अध्यापन हे विद्यार्थ्यांवर मूल्यसंस्कार करण्याचे प्रमुख साधन आहे.

१.६ संशोधनाच्या मर्यादा :

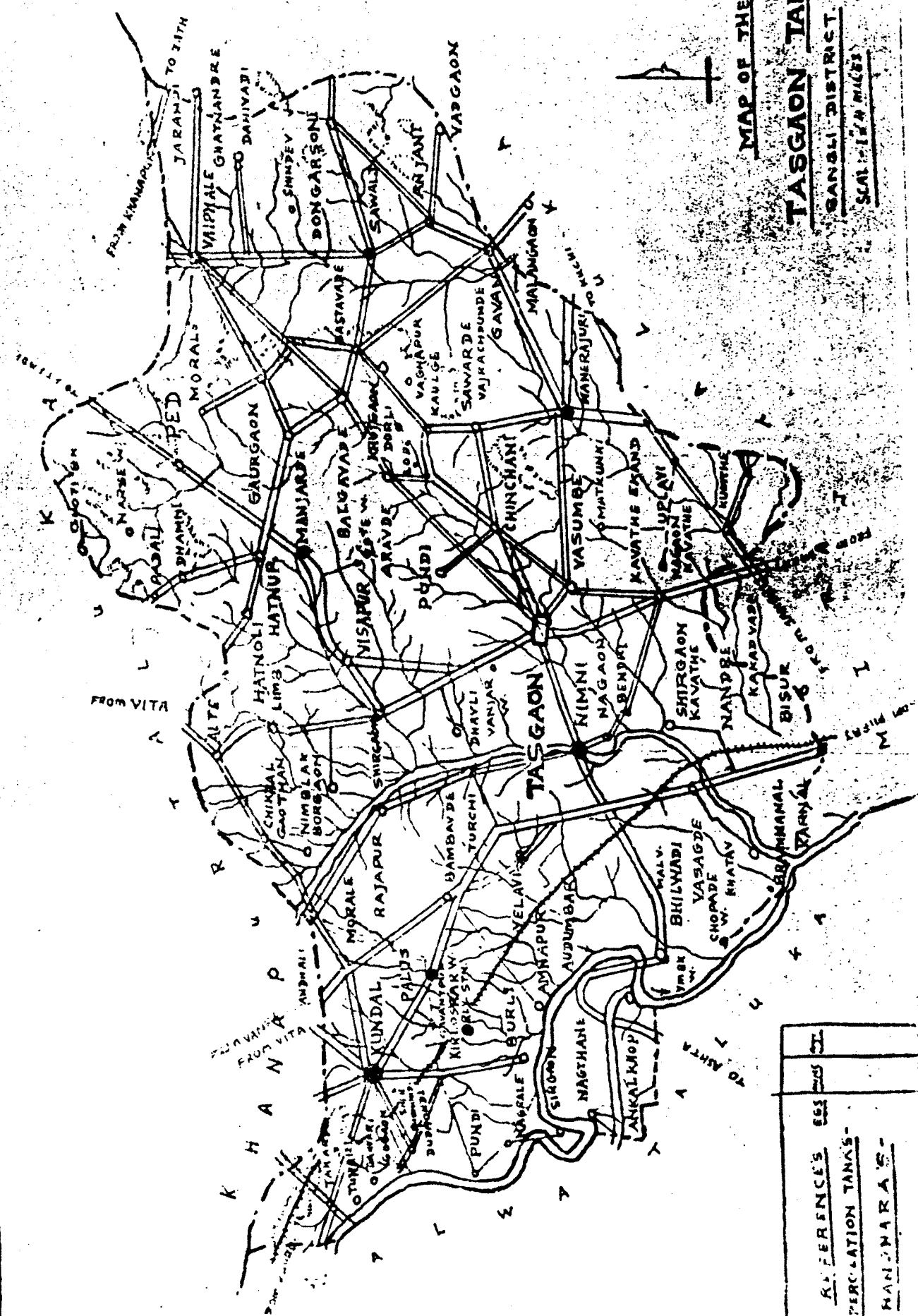
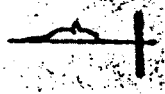
- १) हे संशोधन ह्यत्ता ११ वी व १२ वीच्या मातृभाषा मराठी विषयाच्या पाठ्यपुस्तकातील गद्य व पद्य पाठांच्या अध्यापना-पुरतेच मर्यादित आहे.
- २) हे संशोधन मराठी माध्यमाच्या शाळापुरतेच मर्यादित आहे.

वर नमूद केलेल्या मर्यादेमुळे हे संशोधन मराठी प्रथम भाषा म्हणून ज्या शाळांमधून शिकविली जाते त्या शाळापुरतेच मर्यादित असणार आहे.

- ३) हे संशोधन मातृभाषा मराठीच्या पाठ्यपुस्तकातून प्रतिबिंबित होणा-या मूल्यांपुरतेच मर्यादित आहे.
- ४) हे संशोधन तासगाव तालुक्यातील उच्च माध्यमिक शाळा-पुरतेच मर्यादित आहे.

तासगाव तालुक्यात एकूण नऊ उच्च माध्यमिक शाळा आहेत, त्या पुढीलप्रमाणे :

**MAP OF THE
TASGAON TALUKA**
SANGLI DISTRICT.
SCALE: 1 INCH = 1 MILE

REFERENCES	SEE	MAP
PERCOLATION TANKS		
MANUARAS		

- १) आर्ट्स, कॉमर्स, सायन्स कॉलेज, तासगाव
- २) आर्ट्स, कॉमर्स, सायन्स कॉलेज, रामानंदनगर
- ३) स्वामी रामानंद भारतीय विद्यामंदीर, तासगाव
- ४) विद्यानिकेतन कृष्ण माध्यमिक विद्यामंदीर, तासगाव
- ५) महात्मा गांधी विद्यामंदीर, सावळ
- ६) लक्ष्मणाराव किलोस्कर विद्यालय, पलस
- ७) वसंतराव पाटील विद्यालय, मांजडे
- ८) महावीर पांडुरंग साठे हायस्कूल, मणोराजुरी
- ९) प्रतिनिधी हायस्कूल, कुंडल

१.७ संशोधन पध्दती :

हे संशोधन वर्तमान परिस्थितीशी निगडित असल्याने सर्वेदाणात्मक पध्दती वापरली. या समस्येच्या संदर्भात सद्यःस्थिती कोणती आहे हे जाणून घेण्यासाठी ही संशोधन पध्दती उपयोगी ठरली. या पध्दतीच्या आधारे मिळालेल्या सामुग्रीचे संकलन, वर्णन, स्पष्टीकरण, मूल्यांकन करून चांगल्या बदलासाठी शिफारशी करण्यात आल्या आहेत.

या संशोधनासाठी लागणारी सामुग्री गोळा करण्यासाठी प्रश्नावली, मुलाखती, निरीक्षण या साधनांचा वापर करण्यात आला.

प्रश्नावली प्रथमभागा म्हणून मराठीचे अध्यापन करणा-या उच्च माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांसाठी होती. तासगाव तालुक्यातील उच्च माध्यमिक स्तरावर शिकविणा-या स्कूलांमधील सर्व म्हणजेच १५ अध्यापकांना या प्रश्नावलीच्या प्रती देण्यात आल्या. प्रश्नावलीतील प्रश्न प्रामुख्याने पाठ्यपुस्तकातून आढळणारी मूल्ये विद्यार्थ्यांत कशाप्रकारे संक्रमित करता येतील, मूल्यसंक्रमणात कोणकोणत्या अडचणी येतात, या अडचणींवर कोणते उपाय करता येतील, मूल्यांचे मूल्यमापन कसे करता येईल. या मुद्द्यांवर आधारित होती.

अध्यापकांना दिलेली प्रश्नावली परिशिष्ट (अ) मध्ये दिलेली आहे. या प्रश्नावलीत एकूण २९ प्रश्न होते. त्यातील काही प्रश्न बंदिस्त स्वभावाचे काही मुक्त स्वभावाचे आणि बरेचसे संमिश्र स्वभावाचे होते. अध्यापकांना दिलेल्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण पुढील सारणीत केलेले आहे.

सारणी क्र. १.३

अध्यापकांसाठी असलेल्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण

अनु.	प्रश्न क्रमांक	प्रश्नाचे स्वभाव	प्रश्नाचा उद्देश
१.	१ ते ४	बंदिस्त	अध्यापकांची सर्वसाधारण माहिती. अध्यापकांशी पुन्हा संपर्क साधण्यास उपयुक्त व्हावी अशी.
२.	५	बंदिस्त	अध्यापकांचा अध्यापन अनुभव जाणून घेणे.
३.	६ ते ७	बंदिस्त	अध्यापकांचा पदवी परीक्षांचा आणि पदव्युत्तर परीक्षांचा विषय जाणून घेणे.
४.	८	बंदिस्त	अध्यापकांची व्यावसायिक पात्रता जाणून घेणे.
५.	९ ते ११	बंदिस्त	मल्यशिक्षणविषयक क्षेत्रात प्रशिक्षण अध्यापकांना मिळाले असल्यास त्याविषयी माहिती जाणून घेणे.
६.	१२ ते १५	संमिश्र	इयत्ता ११ वीच्या व १२ वीच्या मराठीच्या 'युक्त मारती' या पाठ्यपुस्तकातील गद्य व पद्य पाठातून प्रतिबिंबित होणा-या मूल्यांची निश्चिती करणे.
७.	१६	बंदिस्त	पाठ्यपुस्तकातून प्रतिबिंबित होणारी मूल्ये विद्यार्थ्यांत संक्रमित होण्यासाठी अध्यापक जाणीवपूर्वक प्रयत्न करतात काय हे जाणणे.
८.	१७	मुक्त	पाठ्यपुस्तकातून प्रतिबिंबित होणारी मूल्ये विद्यार्थ्यांत संक्रमित करण्यासाठी अध्यापक कोणकोणते प्रयत्न करतात हे जाणणे.

सारणी क्र. १.१ (पुढे चालू...)

अनु.	प्रश्न क्रमांक	प्रश्नाचे स्वभाव	प्रश्नाचा उद्देश
९.	१८	संमिश्र	पाठ्यपुस्तकातून प्रतिबिंबित होणारी मूल्ये विद्यार्थ्यांत संक्रमित करण्याचा अध्यापक प्रयत्न करित नसल्यास त्याची कारणे जाणणे.
१०.	१९	बंदिस्त	पाठात अंतर्गत असलेली मूल्ये विद्यार्थ्यांत यशस्वीरीतीने संक्रमित करता यावीत यासाठी शिक्षकांना हस्तमुस्तिकेची आवश्यकता आहे काय हे जाणणे.
११.	२०	मुक्त	हस्तमुस्तिकेचे स्वभाव कसे असावे हे जाणणे.
१२.	२१	संमिश्र	मराठीच्या पाठ्यपुस्तकाच्या अध्यापनाच्या अनुषंगाने अध्यापक मूल्ये अविण्यासाठी विविध उपक्रम घेतात काय व घेत असल्यास कोणत्या स्वभावाचे उपक्रम घेतात हे जाणणे.
१३.	२२	संमिश्र	मूल्यसंक्रमणाचे प्रमाण जाणून घेणे.
१४.	२३	मुक्त	मूल्यसंक्रमणातील अडचणी जाणून घेणे.
१५.	२४	मुक्त	मूल्यसंक्रमणातील अडचणींवर कोणते उपाय करता येतील याबाबत अध्यापकांचे विचार जाणून घेणे.
१६.	२५	संमिश्र	मूल्यसंक्रमण होत नसेल तर त्या मागील कारणांचा शोध घेणे.
१७.	२६	संमिश्र	विद्यार्थ्यांमध्ये संक्रमित होणा-या मूल्यांचे मूल्यमापन करावे काय, करावयाचे असल्यास कसे करावे व करावयाचे नसल्यास त्यामागील कारणे कोणती या विषयी अध्यापकांची मते जाणणे.

सारणी क्र.१.१ (पुढे चालू...)

अनु.	पाठ क्रमांक	प्रश्नाचे स्वरूप	प्रश्नाचा उद्देश
१८.	२७	मुक्त	मृत्याच्या मृत्युमापनाच्या नोंदी कशा प्रकारे ठेवता येतील याचा शोध घेणे.
१९.	२८	संमिश्र	मृत्याचे मृत्युमापन व परीक्षा यांचा संबंध जोडावा काय व जोडावयाचा असल्यास कशाप्रकारे जोडावा या संबंधी अध्यापकांची मते जाणवणे.
२०.	२९	मुक्त	प्रश्नावलीत न आलेली परंतु प्रस्तुत संशोधनास उपयुक्त ठरणारी माहिती अध्यापकांना यावयाची असल्यास त्यासाठी संबंधी देणे.

प्रश्नावलीद्वारे गोळा केलेल्या माहितीची यथार्थता आणि विश्वसनीयता पडताळून पाहण्यासाठी संशोधिकेने उच्च माध्यमिक स्तरावर प्रथमभागा मराठी विषय शिकविणा-या सहा अध्यापकांच्या मुलाखती घेतल्या. प्रस्तुत समस्येच्या संदर्भात या स्तरावरील मातृभागा मराठीच्या अध्यापकांची मते, विचार, अभिप्राय जाणून घेणे हेही मुलाखतीचे आणखी एक उद्दिष्ट होते. मुलाखतीसाठी एक प्रश्नावली तयार करण्यात आलेली होती. ती परिशिष्ट (क) मध्ये दिलेली आहे. ज्या अध्यापकांच्या मुलाखती घेतल्या त्यांची नावे परिशिष्ट (ड) मध्ये दिली आहेत.

संशोधिकेने उच्च माध्यमिक शाळांना भेटी दिल्या व मराठीच्या पाठ्यपुस्तकांच्या अध्यापनाच्या संदर्भात २० पाठांचे निरीक्षण केले. हे पाठांचे निरीक्षण मराठीचे अध्यापक मूल्य रजविण्यासाठी काहीं विशेष प्रबल

करतात का ? करत असल्यास त्या प्रयत्नांचे स्वप्न कोणते ? या संदर्भात होते. पाठनिरीक्षण केल्या अध्यापकांची नावे परिशिष्ट (इ) मध्ये दिलेली आहेत.

वरील साधनांच्या द्वारे जी माहिती गोळा केली तिची वेळोवेळी नोंद ठेवली गेली. त्या माहितीचे विश्लेषण, वर्गीकरण करून योग्य मांडणी केल्याने वस्तुस्थितीची स्पष्ट कल्पना आली.

वस्तुस्थितीचा अभ्यास करून अपेक्षित स्थितीच्या संदर्भात या वस्तुस्थितीचे स्वप्न लक्षात घेतले गेले. या समस्येशी संबंधित बाबींचे निरीक्षण करून समस्येचे निश्चित स्वप्न मांडण्यात येऊन प्राप्त माहितीच्या आधारे योग्य ते निष्कर्ष काढण्यात आले. या सर्व निष्कर्षांचा स्वरूप व सूत्रबद्ध विचार करून प्रस्तुत समस्येच्या संदर्भात कोणती उपाययोजना करणे आवश्यक व शक्य आहे ते स्पष्ट केले.

१.८ प्रकरणिकरण :

वरील परिच्छेदातून वर्णन केलेल्या आशयाचे खाली निर्देश केल्या-प्रमाणे सहा प्रकरणात विभाजन करण्यात आले.

प्रकरण एक - विषय प्रवेश

या प्रकरणात ही समस्या कशी निर्माण झाली त्याचा ऊहापोह करून समस्येचे शब्दांकन केले आहे. संशोधनाचे महत्त्व, व्याप्ती, मर्यादा स्पष्ट केल्या आहेत. त्याचप्रमाणे कोणती संशोधन पध्दती उपयोजिली हेही स्पष्ट केलेले आहे. थोडक्यात प्रस्तुत संशोधनाचा वाचकाला परिचय करून दिलेला आहे.

प्रकरण दोन - मूल्य आणि शिक्षण परस्पर संबंध

प्रस्तुत प्रकरणात मूल्य म्हणजे काय ? मूल्यांचे प्रकार, मानवी जीवनातील महत्त्व, मूल्यशिक्षणात शिक्षकाची भूमिका, मूल्यविकसनाच्या दृष्टीने मातृभाषेचे अध्यापन याबाबत ऊहापोह केलेला आहे.

प्रकरण तीन - संशोधनाशी संबंधित संशोधित साहित्याचा आढावा

या प्रकरणामध्ये मूल्यशिक्षणविषयक झालेल्या संशोधनाचा संक्षिप्त आढावा घेतलेला आहे.

प्रकरण चार - इयत्ता ११ वी व १२ वीच्या मराठीच्या पाठ्यपुस्तकांचे मूल्यशिक्षणाच्या दृष्टीने विश्लेषण

या प्रकरणात इयत्ता ११ वी व १२ वीच्या मराठीच्या पाठ्यपुस्तकांचे मूल्यांचे दृष्टीने विश्लेषण करून कोणती मूल्ये आढळतात याचा शोध घेतला आहे. तसेच 'मूल्य' हा आधार मानून ती मूल्ये कोणकोणत्या पाठातून प्रतिबिंबित झालेली आहेत याचाही शोध घेतलेला आहे.

प्रकरण पाच - संशोधन सामग्रीचे विश्लेषण आणि अर्थनिर्वाचन

सदर प्रकरणात प्रश्नावली, मुलासती आणि पाठनिरीक्षण यांच्या आधारे गौळा केलेल्या माहितीचे वर्गीकरण, विश्लेषण करून अन्वयार्थ लावण्यात आलेला आहे.

प्रकरण सहा - निष्कर्ण व शिफारशी

या प्रकरणामध्ये गोळा केलेल्या सामुग्रीच्या तावलेल्या अन्वयार्थीच्या साहाय्याने निष्कर्ण काढले आहेत. या निष्कर्णांवर आधारित शिफारशींचा निर्देश केलेला आहे. तसेच प्रस्तुत संशोधन विषयाशी प्रत्यक्षापणे निगडित नसलेल्या तथापि उपयुक्त ठरणा-या काहीं समस्यांचा पुढील संशोधनासाठी निर्देश केलेला आहे.

संदर्भ

- १) लीला पाटील, मराठीचे अध्यापन व मूल्यमापन, प्र.आ. (पुणे :
व्हीनस प्रकाशन, १९७८), पृ. ८
- २) मधुकर कुंडले, मराठीचे अध्यापन, दु.आ. (पुणे : व्हीनस प्रकाशन,
१९८५), पृ. १८
- ३) लीला पाटील, मराठीचे अध्यापन व मूल्यमापन, प्र.आ. (पुणे :
व्हीनस प्रकाशन, १९७८), पृ. ६८
- 4) Dr. D.S. Kothari (Chairman), Education and National
Development, Report of the Education Commission (1964-66),
Reprint Edition (New Delhi : N.C.E.R.T., 1971), p. 358
- 5) J.P. Naik, Policy and Performance in Indian Education,
1947-74, as quoted in 'Vidyarthee & Mitranno' by
Dr. R.B. Dewasthalee (Kolhapur : Sanmitra Prakashan,
1989), p. 13.